

<i>Rodzaj dokumentu:</i>	Materiał dodatkowy
<i>Zagadnienie:</i>	Kontekstowe czytanie utworu literackiego
<i>Egzamin:</i>	Egzamin maturalny
<i>Przedmiot:</i>	Język polski
<i>Poziom egzaminu:</i>	Podstawowy i rozszerzony
<i>Adresaci dokumentu:</i>	Nauczyciele języka polskiego Uczniowie szkół ponadpodstawowych
<i>Data publikacji dokumentu:</i>	13 stycznia 2022 r.

Zespół redakcyjny:

dr Renata Bryzek (UPH w Siedlcach)
dr Wioletta Kozak (CKE)
Agnieszka Romerowicz (CKE)

Recenzenci:

dr Tomasz Karpowicz (UW)
dr Marcin Smolik (CKE)
Andrzej Spilkowski (OKE w Gdańsku)
dr Romana Patyk-Lenarczyk (OKE w Jaworznie)
Teresa Bulska-Leśniak (OKE w Krakowie)
Zbigniew Kosiński (OKE w Łomży)
Sławomira Wójcik (OKE w Łodzi)
dr Mariusz Chołody (OKE w Poznaniu)
Grzegorz Sawa (OKE w Warszawie)
Beata Kwapińska (OKE we Wrocławiu)

Materiał został opracowany przez Centralną Komisję Egzaminacyjną we współpracy z okręgowymi komisjami egzaminacyjnymi.

Centralna Komisja Egzaminacyjna
ul. Józefa Lewartowskiego 6, 00-190 Warszawa
tel. 22 536 65 00
sekretariat@cke.gov.pl

Okręgowa Komisja Egzaminacyjna
w Gdańsku
ul. Na Stoku 49, 80-874 Gdańsk
tel. 58 320 55 90
komisja@oke.gda.pl

Okręgowa Komisja Egzaminacyjna
w Jaworznie
ul. Adama Mickiewicza 4, 43-600 Jaworzno
tel. 32 616 33 99
oke@oke.jaworzno.pl

Okręgowa Komisja Egzaminacyjna
w Krakowie
os. Szkolne 37, 31-978 Kraków
tel. 12 683 21 99
oke@oke.krakow.pl

Okręgowa Komisja Egzaminacyjna w Łomży
al. Legionów 9, 18-400 Łomża
tel. 86 473 71 20
sekretariat@oke.lomza.pl

Okręgowa Komisja Egzaminacyjna w Łodzi
ul. Ksawerego Praussa 4, 94-203 Łódź
tel. 42 634 91 33
sekretariat@lodz.oke.gov.pl

Okręgowa Komisja Egzaminacyjna w Poznaniu
ul. Gronowa 22, 61-655 Poznań
tel. 61 854 01 60
sekretariat@oke.poznan.pl

Okręgowa Komisja Egzaminacyjna
w Warszawie
pl. Europejski 3, 00-844 Warszawa
tel. 22 457 03 35
info@oke.waw.pl

Okręgowa Komisja Egzaminacyjna we
Wrocławiu
ul. Tadeusza Zielińskiego 57, 53-533 Wrocław
tel. 71 785 18 94
sekretariat@oke.wroc.pl

1. Czym jest kontekst?

Przyjrzyjmy się poniższym definicjom pojęcia 'kontekst'.

<i>Słownik języka polskiego</i> pod red. Witolda Doroszewskiego	zespół odniesień niezbędnych do zrozumienia utworu literackiego, dzieła naukowego itp.
Janusz Sławiński, <i>O problemach „sztuki interpretacji”</i>	zespół odniesień niezbędnych do zrozumienia sensu jakiejś całości literackiej, np. pojedynczego dzieła, twórczości pisarza, prądu literackiego, grupy literackiej
Jerzy Kaniewski, <i>Kontekst jako możliwość</i>	Konteksty pełnią funkcję pewnego rodzaju medium pomiędzy tekstem jako komunikatem a uczniem jako jego odbiorcą. W zależności od orientacji metodologicznej i natury badanego zjawiska (jedno dzieło lub zespół dzieł) kontekstami mogą być i zjawiska literackie (np. inne pojedyncze dzieła), i pozaliterackie, np. prądy filozoficzne, estetyczne, sytuacja społeczna, biografia twórcy.
Stanisław Bortnowski, <i>Konteksty dzieła literackiego</i>	Sztuka interpretacji polega między innymi na szukaniu kontekstu, czyli odnoszeniu dzieła do jakiegoś systemu poglądów (filozoficznych, psychologicznych itp.), na odwołaniu się do skojarzonej z utworem sytuacji (przede wszystkim historycznej), na dostrzeganiu podobieństw lub różnic między utworem literackim a dziełem przynależnym do innego rodzaju sztuki. Konteksty pozwalają na myślenie równoległe o literaturze, o historii, o filozofii, o sztuce, o kulturze epoki.

Z powyższych definicji wynika, że kontekst:

- pomaga zrozumieć sens dzieła literackiego na poziomie znaczeń przenośnych, metaforycznych oraz pogłębia odczytanie utworu literackiego poprzez odwołanie się do świata poza utworem
- poszerza problematykę dzieła.

2. Konteksty w podstawie programowej z języka polskiego w szkole ponadpodstawowej

W podstawie programowej z języka polskiego o kontekstach mowa jest w trzech miejscach:

1. we wprowadzeniu do przedmiotu język polski:

*Cele kształcenia (wymagania ogólne) i treści nauczania (wymagania szczegółowe) przedmiotu język polski zostały sformułowane dla czterech obszarów [...], a ich realizacja w klasach I–IV liceum ogólnokształcącego oraz I–V technikum wymaga zintegrowania, które ma służyć osiągnięciu przez ucznia umiejętności świadomego i krytycznego odbioru dzieł literackich, ich interpretacji **w różnych kontekstach**, rozpoznawania w nich odniesień egzystencjalnych, aksjologicznych i historycznych.*

2. w wymaganiach ogólnych i szczegółowych:

Wymagania ogólne:

*7. Kształcenie umiejętności czytania, analizowania i interpretowania literatury oraz innych tekstów kultury, a także ich **wzajemnej korespondencji**.*

*8. Kształcenie umiejętności świadomego odbioru utworów literackich i tekstów kultury na różnych poziomach: dosłownym, **metaforycznym, symbolicznym, aksjologicznym**.*

Wymagania szczegółowe (Kształcenie literackie i kulturowe):

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń:	
Zakres podstawowy	Zakres rozszerzony
9) rozpoznaje tematykę i problematykę poznanych tekstów oraz jej związek z programami epoki literackiej, zjawiskami społecznymi, historycznymi, egzystencjalnymi i estetycznymi ; poddaje ją refleksji	3) rozpoznaje w utworach cechy prądów literackich i artystycznych oraz odczytuje ich funkcje
11) rozumie pojęcie motywu literackiego i toposu, rozpoznaje podstawowe motywy i toposy oraz dostrzega żywotność motywów biblijnych i antycznych w utworach literackich ; określa ich rolę w tworzeniu znaczeń uniwersalnych	4) rozróżnia grupę literacką i pokolenie literackie ; rozpoznaje założenia programowe w utworach literackich różnych epok
12) w interpretacji utworów literackich odwołuje się do tekstów poznanych w szkole podstawowej , w tym: trenów i pieśni Jana Kochanowskiego, bajek Ignacego Krasickiego, <i>Dziadów</i> cz. II oraz <i>Pana Tadeusza</i> Adama Mickiewicza,	5) rozpoznaje mitologizację i demitologizację w utworach literackich, rozumie ich uniwersalny charakter oraz rolę w interpretacji

Zemsty Aleksandra Fredry, <i>Balladyny</i> Juliusza Słowackiego	
13) porównuje utwory literackie lub ich fragmenty, dostrzega kontynuacje i nawiązania w porównywanych utworach , określa cechy wspólne i różne	12) rozumie pojęcie aluzji literackiej, rozpoznaje aluzje w utworach i określa ich znaczenie w interpretacji utworów
15) wykorzystuje w interpretacji utworów literackich potrzebne konteksty , szczególnie kontekst historycznoliteracki, historyczny, polityczny, kulturowy, filozoficzny, biograficzny, mitologiczny, biblijny, egzystencjalny	13) rozumie i określa związek wartości poznawczych, etycznych i estetycznych w utworach literackich
16) rozpoznaje obecne w utworach literackich wartości uniwersalne i narodowe ; określa ich rolę i związek z problematyką utworu oraz znaczenie dla budowania własnego systemu wartości	

II. Odbiór tekstów kultury. Uczeń:	
Zakres podstawowy	Zakres rozszerzony
5) charakteryzuje główne prądy filozoficzne oraz określa ich wpływ na kulturę epoki	2) wykorzystuje teksty naukowe w interpretacji dzieła sztuki
	3) rozpoznaje nawiązania do tradycji biblijnej i antycznej w kulturze współczesnej
	4) porównuje teksty kultury, uwzględniając różnorodne konteksty
	6) odczytuje poglądy filozoficzne zawarte w różnorodnych dziełach

3. w *Warunkach i sposobie realizacji*:

*Podstawa programowa dla szkoły ponadpodstawowej: liceum ogólnokształcącego i technikum przywraca chronologiczny układ treści, który pozwala na poznawanie utworów literackich w naturalnym porządku, tak jak one powstawały z uwzględnieniem **różnorodnych kontekstów**, w tym kulturowych, historycznych, filozoficznych.*

Podstawa programowa z języka polskiego obliuguje więc nauczyciela do kształcenia umiejętności uczniów w zakresie odczytywania dzieła literackiego w kontekstach wiążących się z różnymi płaszczyznami:

Płaszczyzna	Kontekst	Przykład
plan życia autora	biograficzny	związek <i>Trenów</i> ze śmiercią córki Jana Kochanowskiego
plan zdarzeń historycznych, politycznych	historyczny	doświadczenia II wojny światowej w poezji Krzysztofa Kamila Baczyńskiego
plan przemian ustrojowych, społecznych	społeczny	Przemiana poglądów Cezarego Baryki na temat rewolucji (<i>Przedwiośnie</i> Stefana Żeromskiego)
plan idei filozoficznych	filozoficzny	koncepcja świata jako teatru we fraszce Jana Kochanowskiego <i>O żywocie ludzkim</i>
plan idei religijnych	religijny	toposy <i>deus artifex</i> (Bóg artysta) oraz <i>deus faber</i> (Bóg rzemieślnik) w pieśni <i>Czego chcesz od nas, Panie Jana Kochanowskiego</i> jako odzwierciedlenie renesansowego ładu świata
plan innych dzieł literackich	literacki	nawiązanie w <i>Innym świecie</i> Gustawa Herlinga-Grudzińskiego do <i>Zapisków z martwego domu</i> Fiodora Dostojewskiego
plan twórczości samego autora	macierzysty	pozostałe utwory z tomu <i>Wielka podróż</i> do odczytania sensu wiersza Stanisława Balińskiego <i>Do tamtej</i>

3. Konteksty na egzaminie maturalnym z języka polskiego na poziomie podstawowym i rozszerzonym

[Informator o egzaminie maturalnym z języka polskiego jako przedmiotu obowiązkowego od roku szkolnego 2022/2023](#)
(s. 33–34)

[Informator o egzaminie maturalnym z języka polskiego jako przedmiotu dodatkowego od roku szkolnego 2022/2023](#)
(s. 21)

Kontekst należy rozumieć jako odniesienie się przez zdającego w pracy do **np.:** innego utworu literackiego, historii literatury, teorii literatury, charakteru epoki, biografii autora, filmu, spektaklu teatralnego, utworu muzycznego, dzieła plastycznego, mitologii, Biblii, religii, historii, filozofii, kwestii politycznych, kwestii społecznych, wybrane przez zdającego w sposób celowy, przydatne do osadzenia omawianego utworu w szerszej perspektywie i pogłębionego odczytania sensów utworu literackiego, do którego zdający odwołuje się w wypracowaniu.

Konteksty wymagane są w:

- części ustnej egzaminu maturalnego – w zadaniu 1. (lektura obowiązkowa), którego schemat jest ściśle określony, np.:

Motyw cierpienia niezawinionego. Omów zagadnienie na podstawie „Dżumy” Alberta Camusa. W swojej odpowiedzi uwzględnij również wybrany kontekst.

- części pisemnej – konteksty na poziomie podstawowym mogą być wymagane przy wybranych zadaniach w teście historycznoliterackim oraz są konieczne – na poziomie podstawowym i rozszerzonym – przy pisaniu wypracowania, z tym że na poziomie podstawowym wymaga się odniesienia do dwóch kontekstów, a na rozszerzonym¹ – do jednego.

W wypracowaniu zdający powinien odwołać się do kontekstów wybranych spośród np.: historycznoliterackiego, literackiego, biograficznego, kulturowego, religijnego, mitologicznego, biblijnego, historycznego, filozoficznego, egzystencjalnego, politycznego, społecznego. Przy czym w wypracowaniu na poziomie podstawowym dwa obligatoryjne konteksty mogą pochodzić z tej samej kategorii, tzn. zdający może odwołać się w rozważaniach np. do programów dwóch epok literackich (będą to dwa konteksty historycznoliterackie) albo dwóch wydarzeń historycznych (będą to dwa konteksty historyczne).

W *Informatorze* określono także, na czym polega funkcjonalne wykorzystanie kontekstu – kontekst, który zostanie przywołany przez zdającego, musi mieć swoje uzasadnienie, czyli ma służyć pogłębieniu czy poszerzeniu sensu analizowanego dzieła, a dzięki temu – argumentacji w rozważaniach problemu zawartego w temacie wypracowania.

Wskazówki przy wprowadzaniu kontekstu do wypracowania:

- kontekst musi być bezpośrednio związany z analizowanym utworem lub problemem zawartym w temacie wypracowania
- kontekst nie może polegać jedynie na „pochwaleniu się swoją wiedzą czy erudycją”, nie mogą to też być informacje luźno związane z omawianym utworem lub zagadnieniem, ale mają służyć pogłębieniu sensu analizowanego dzieła lub problemu
- wprowadzenie kontekstu nie wymaga tworzenia nowego akapitu, czasem wystarczy jednozdaniowa informacja – ważne, żeby okazała się funkcjonalna.

Możliwości funkcjonalnego przywołania kontekstów w wypracowaniu maturalnym prezentuje poniższa tabela. W poszczególnych kolumnach tabeli wymieniono wszystkie konteksty z *Informatora* wraz z krótkimi definicjami oraz przedstawiono wybrane akapity z rozwinięcia różnych wypracowań, obrazujące przykładowe funkcjonalne wykorzystania poszczególnych kontekstów. Wprowadzenie kontekstu wyróżniono podkreśleniem.

¹ W wypracowaniu na poziomie rozszerzonym zdający jest zobligowany odnieść się do trzech utworów literackich i do wybranego kontekstu.

Temat:

Człowiek – samotnik zmagający się z losem, poszukujący swojej drogi życiowej.

W pracy odwołaj się do:

- wybranej lektury obowiązkowej
- sensu wiersza *Do samotności* Adama Mickiewicza
- wybranych kontekstów.

Kontekst	Definicja	Przykład z wypracowania ²
historycznoliteracki	Dotyczy najbliższego otoczenia analizowanego dzieła i obejmuje: wiadomości o autorze, genezę utworu, stosunek utworu do tradycji literackiej i do epoki, w której powstał utwór, recepcję utworu. Dotyczy więc tych informacji o dziele i okolicznościach jego powstania, które mają istotne znaczenie dla jego zrozumienia. Bez wykorzystania tego kontekstu odczytanie sensu dzieła literackiego często nie jest możliwe lub zostaje znacznie spłycone, zubożone czy wypaczone.	Adam Mickiewicz ukazuje zmagania człowieka – samotnika z własnym losem również w innym dziele, określanym jako manifest programowy romantyzmu. Narrator <i>Romantyczności</i> jest jedynie obserwatorem, dokładnie opisującym to, co widzi – młodą dziewczynę otoczoną przez tłum, której wydaje się, że dostrzega swojego zmarłego ukochanego. Żli ludzie szydzą z niej, twierdzą, że jest obłąkana. Tymczasem narrator uważa wprost przeciwnie. <u>Karusia wpisuje się bowiem w romantyczny kanon jednostki niezwyklej – osamotnionej, nierozumianej, odczuwającej wrażenia metafizyczne, która dodatkowo doświadczyła nieszczęśliwej miłości, stanowiącej dla romantyków wartość niezwyklej.</u> Narrator rozumie Karusie, słowami: „Czucie i wiara silniej mówi do mnie niż mędrca szkiełko i oko”, krytykuje racjonalną postawę oświeceniową opartą na doświadczeniu, ukazuje również <u>romantyczne podejście do rzeczywistości – niezrozumiałej dla człowieka, mającej dwie płaszczyzny: realną i metafizyczną.</u> Tę drugą można poznać jedynie dzięki emocjom, pozostaje ona nieodgadniona dla ludzkich zmysłów.
literacki	Dotyczy dalszego otoczenia analizowanego dzieła literackiego i zakłada intertekstualne odniesienia do innego utworu literackiego, do którego	W sonecie [<i>Do samotności</i>] Adama Mickiewicza, załączonym do tematu pracy, niemal same pozytywne skojarzenia niesie doświadczenie samotności, przeżywanie jej wywołuje stan porównywany do ukojenia płynącego

² Prezentowane w materiale przykładowe fragmenty wypracowań są pracami uczniowskimi.

	<p>analizowany utwór może odsyłać wprost lub sygnalizować odniesienie w sposób ukryty (aluzja literacka). Odniesienie do innego utworu może zostać poczynione także po dostrzeżeniu podobieństwa problematyki łączącej oba teksty.</p>	<p>z kontaktu z chłodem wody – ukojenia ukazanego w opozycji do palącego żaru, upału dręczącego człowieka. Taka przestrzeń, w której pragnie egzystować podmiot liryczny, może uwolnić jego moc twórczą, wyzwolić natchnienie.</p> <p><u>Pozytywne wartościowanie samotności jako doświadczenia egzystencjalnego człowieka ukazuje również Anna Świrszczyńska w wierszu <i>Samotność</i>. Podmiot liryczny określa samotność mianem ogromnej perły, przestrzeni, która staje się schronieniem. Świadoma izolacja, porównana do szlachetnego błyszczącego kamienia, o gładkich obrysach, kulistego, a więc stanowiącego mikrokosmos, pięknego i czystego, nienaruszonego skażą, ponownie nasuwa skojarzenia z wodą charakteryzowaną w wierszu Mickiewicza – czystą, jasną, nieskazitelną. Pochwała samotności jako stanu, w którym człowiek może zanurzyć się jak w orzeźwiającej i oczyszczającej wodzie lub schronić, jak w szlachetnej perle, wyraźnie łączy te utwory.</u></p>
biograficzny	<p>Dotyczy pozatekstowej rzeczywistości analizowanego dzieła literackiego, obejmuje fakty z życia autora, które miały wpływ na powstanie dzieła literackiego oraz których przywołanie jest niezbędne dla zrozumienia sensu utworu. Przy czym nie jest obowiązkowa ani pożądana szczegółowa znajomość biografii twórcy, podobnie jak biograficzne czytanie tekstu literackiego. Kontekst biograficzny należy przywołać w przypadku tych utworów, których geneza wiąże się z ważnym wydarzeniem z życia autora i które trudno zinterpretować bez znajomości faktów</p>	<p>„Samotność to taka straszna trwoga” – takim cytatem można opisać <i>Rok 1984</i> George’a Orwella, powieść, która powstała w wyniku krytyki systemu totalitarnego. Totalitaryzm jest najgorszym z systemów rządów, ponieważ podporządkowuje sobie obywateli. W literaturze często nazywany jest współczesną formą niewolnictwa. Jednostka w systemie totalitarnym zostaje pozbawiona swobody myśli i decydowania o sobie. W XX wieku ludzie zmagali się z faszyzmem, nazizmem i komunizmem. <u><i>Rok 1984</i> został napisany pod wpływem doświadczeń George’a Orwella ze stalinizmem w czasie wojny domowej w Hiszpanii i jest literacką antyutopią.</u> Winston Smith, bohater powieści, należy do totalitarnego społeczeństwa, zajmuje się propagandą i fałszowaniem informacji. Działa zgodnie z polityką</p>

	<p>biograficznych. Tak jest np. w przypadku <i>Trenów</i> Jana Kochanowskiego (śmierć córki – Urszulki), III cz. <i>Dziadów</i> Adama Mickiewicza (nieszczęśliwa miłość poety, proces filomatów i filaretów, uwięzienie).</p>	<p>Ministerstwa Prawdy, dopóki nie dopuści się pierwszej „myślóbrodni”, a potem – następnych. Indywidualizm, prawda, przyjaźń, miłość są zakazane w Oceanii rządzonej przez Wielkiego Brata i karane torturami oraz śmiercią. Winston zaczyna się buntować, ponieważ pragnie sam podejmować decyzje. Dostrzega mechanizmy działania totalitaryzmu, ale nie może wygrać swojej samotnej walki z partią. Jest zrozpaczony. Ostatecznie zostaje zindoktrynowany i pokonany.</p>
<p>kulturowy</p>	<p>Dotyczy rzeczywistości pozatekstowej analizowanego dzieła literackiego i obejmuje odwołania do innych tekstów kultury, umożliwiających pogłębione odczytanie tego dzieła.</p>	<p>W wierszu Adama Mickiewicza <i>Do samotności</i> poruszono temat samotności jako zbawiennego stanu, umożliwiającego oderwanie się od intensywnego, codziennego życia, samotności, która daje podmiotowi lirycznemu przestrzeń do zagłębienia się we własne wnętrze i myśli. Ten stan jest źródłem energii dla osoby mówiącej w wierszu i sprawia, że nie doświadcza ona negatywnych uczuć. Co więcej, twierdzi nawet, że samotność jest jej żywiołem, niczym woda, do której pragnie dotrzeć. <u>Woda, ukazywana jako żywioł, ma bogatą symbolikę kulturową. Może być żywiołem oczyszczającym, wyzwalającym lub groźnym, niszczącym człowieka.</u> Toń wody jest określana przez bohatera sonetu Mickiewicza jako jasna, czysta, niosąca chłód, niezgłębiona, przynosząca spokój i usypiająca zmysły. <u>Taki opis przychodzi na myśl, gdy spogląda się na obraz Caspara Davida Friedricha <i>Wschód księżyca nad morzem</i>, na którym romantyczny malarz ukazał błyszczącą gładką powierzchnię wody, oddzieloną od zachmurzonego nieba linią horyzontu. Ludzie siedzący na brzegu patrzą w stronę morza oświetlonego przez delikatne światło księżyca. Pomiedzy nimi a błyszczącą taflą wody rozciąga się ciemna przestrzeń. Postacie patrzące na wodę błyszczącą w oddali i na statki płynące po morzu kontemplują piękno natury, zafascynowane jej potęgą i pięknem.</u></p>

		Mężczyzna, który siedzi nieco dalej, wygląda, jakby był zapatrzony. Obraz Friedricha i wiersz Mickiewicza łączy motyw wody będącej metaforą samotności, istotnego doświadczenia skłaniającego do refleksji nad istnieniem.
religijny	Dotyczy pozatekstowej rzeczywistości analizowanego dzieła literackiego i obejmuje wierzenia religijne, których przywołanie sprawi, że możliwe stanie się pogłębione odczytanie sensów utworu.	Nie tylko wiersze w twórczości Mickiewicza zawierają rozważania na temat istoty samotności. Bohaterem, doświadczającym tego stanu jest również Konrad z <i>Dziadów</i> cz. III, który chociaż przebywa w więzieniu z innymi, przeżywa stan odizolowania. W <i>Wielkiej Improwizacji</i> daje tego dowody, gdy kieruje myśli do Boga, wyrażając swoją bezsilność wobec zniewolenia narodu polskiego. Osamotnienie bohatera wynika z przekonania o własnej wyjątkowości jako artysty i zostaje spotęgowane na skutek niemożności wprowadzenia zmian, przejęcia kontroli nad światem, uzyskania <i>rzędu dusz</i> od Boga i uszczęśliwienia cierpiącego ludu. Konrad chciałby stać się wybawcą narodu, zdobyć siłę potrzebną do wyzwolenia siebie i innych – w taki sposób widzi swoją rolę. <u>Dlatego pragnie wydać Bogu większą bitwę niż szatan.</u> <u>W umyśle bohatera toczy się wewnętrzna walka, psychomachia. Siły dobra i zła zmagają się w tej batalii o duszę człowieka. Niestety, bunt przeciwko Bogu i zbyt wielka pycha sprawiają, że Konrad ponosi klęskę. Błędnie słowa prowadzą do jego opętania przez szatana.</u>
mitologiczny	Dotyczy dalszego otoczenia analizowanego dzieła literackiego i obejmuje, tematy, toposy, archetypy (na poziomie rozszerzonym) mające swoje źródło w <i>Mitologii</i> (część I: <i>Grecja</i>) Jana Parandowskiego i umożliwiające poszerzenie odczytania utworu.	Konrad z III cz. <i>Dziadów</i> Adama Mickiewicza podejmuje samotną walkę w obronie zniewolonej ojczyzny. Walkę, która rozgrywa się w jego umyśle, gdy w <i>Wielkiej Improwizacji</i> on sam wyzywa Boga na pojedynek. Bohater świadomie przeciwstawia się zniewoleniu narodu polskiego, wybiera samotną walkę, buntuje się niczym <u>Prometeusz, który stworzył człowieka i zwrócił się przeciwko bogom, gdyż pragnął chronić swoje</u>

	<p>Mitologia to jedno z dwóch ważnych źródeł kultury, którego motywy, tematy, wątki są przywoływane, reinterpretowane w wielu tekstach, co świadczy o nośności mitologii i ciągłości kultury. Konteksty mitologiczne są niezbędne dla odczytania np. wielu utworów Jana Kochanowskiego, umożliwiającą też pogłębienie odczytania dramatu Adama Mickiewicza <i>Dziady</i> cz. III.</p>	<p><u>dzieło. Bunt Konrada przeciwko Bogu, podyktowany pozytywnymi pobudkami, mający za cel uszczęśliwienie zniewolonego i cierpiącego narodu polskiego, nosi znamiona buntu prometejskiego. Prometeizm Konrada wyraża się w samotnej potyczce z Bogiem dla dobra zniewolonej ojczyzny, z którą utożsamia się bohater, która kocha, i za którą cierpi katusze.</u> Samotny bunt Konrada prowadzi jednak do klęski, ponieważ Konrad grzeszy pychą, jego przekonanie o własnej wyjątkowości, pozwalające na postawienie się na równi z Bogiem, nie przynosi odkrycia własnej drogi życiowej.</p>
<p>biblijny</p>	<p>Dotyczy dalszego otoczenia analizowanego dzieła literackiego i obejmuje tematy, toposy, archetypy (na poziomie rozszerzonym) mające swoje źródło w omawianych fragmentach Biblii i umożliwiające pogłębione odczytanie utworu.</p> <p>Biblia to jedno z dwóch ważnych źródeł kultury, źródło wielu motywów i archetypów. Biblijne motywy, tematy, wątki są obecne w wielu tekstach literackich. Konteksty biblijne umożliwiają poszerzone odczytanie np. III cz. <i>Dziadów</i> Adama Mickiewicza czy <i>Dżumy</i> Alberta Camusa.</p>	<p>Samotny w swoim doświadczeniu kontaktu z Bogiem jest również ksiądz Piotr, bohater III cz. <i>Dziadów</i> Adama Mickiewicza. W przeciwieństwie do Konrada przyjmuje postawę pełną pokory. To on doświadcza łaski widzenia losów Polski. <u>W profetycznej wizji, niczym w biblijnych prorocत्वach, odkrywają się przed nim sens cierpienia polskiego narodu i świetlana przyszłość następująca po odrodzeniu.</u></p>
<p>historyczny</p>	<p>Dotyczy pozatekstowej rzeczywistości analizowanego dzieła literackiego, obejmuje fakty historyczne, które wpłynęły na powstanie utworu literackiego oraz których przywołanie jest niezbędne do zrozumienia sensu</p>	<p>Samotnikiem można nazwać tytułowego bohatera <i>Kordiana</i> Juliusza Słowackiego. Wyruszył on nawet w podróż, żeby skonfrontować otaczającą go rzeczywistość z marzeniami z dzieciństwa. Doświadczenia podróży doprowadziły bohatera do wytyczenia celu – poświęcenia swojego życia w walce, o wolność ojczyzny. Kordian,</p>

	<p>utworu. Przy czym nie jest obowiązkowa ani pożądana szczegółowa znajomość wydarzeń historycznych, podobnie jak analiza historyczna utworu literackiego.</p> <p>Trudno bez odniesienia do wydarzeń historycznych analizować np. dramaty romantyczne czy też powieści historyczne Henryka Sienkiewicza.</p>	<p>jako jeden ze spiskowców, podjął decyzję o samodzielnym zabiciu <u>cara, który koronował się na króla Polski i jako uzurpator powinien zostać usunięty</u>. Bohater nie przewidział jednak tego, że nie będzie w stanie sprostać zadaniu, ponieważ Strach i Imaginacja – upostaciowienia jego lęków i obaw – staną na przeszkodzie czynu. Samotne działanie bohatera, podyktowane szczytnymi pobudkami, zakończyło się fiaskiem.</p>
filozoficzny	<p>Dotyczy pozatekstowej rzeczywistości analizowanego dzieła literackiego i obejmuje poglądy myślicieli, których przywołanie jest niezbędne dla zrozumienia sensu utworu. Pisarze, podobnie jak filozofowie, podejmują refleksję nad egzystencją człowieka, pytają o cel, sens ludzkiego istnienia. Aby zrozumieć przesłanie zawarte w utworze literackim, warto odwołać się do poglądów filozoficznych. Pieśni Kochanowskiego będą dobrym przykładem utworów, w których poeta połączył stoicko-epikurejską postawę wobec życia z chrześcijańskim światopoglądem.</p>	<p>W ten sposób Camus umieszcza dziennikarza w szeregu bohaterów egzystencjalnych. Rambert – człowiek zagubiony w poszukiwaniu sensu swego istnienia – odnajduje go w niesieniu pomocy drugiemu człowiekowi. <u>Zgodnie z założeniami filozofii egzystencjalnej, której zwolennikiem był Albert Camus, człowiek skazany jest na wolność i odpowiada za wybory dokonywane przez siebie. W tych decyzjach jest samotny i ma świadomość, że życie ludzkie zmierza ku śmierci, od której nic nie może go uratować. Jednak mimo tej świadomości nie wolno się poddawać.</u> Rambert udowodnił swoim postępowaniem, że samotność, będąca wynikiem sił niezależnych od człowieka, może pomóc w wyborze właściwej drogi życiowej.</p>
egzystencjalny	<p>Dotyczy pozatekstowej rzeczywistości analizowanego dzieła literackiego, obejmuje zagadnienia związane z istnieniem, bytem, doświadczeniem życiowym człowieka, które wpłynęły na powstanie utworu literackiego oraz których przywołanie jest niezbędne</p>	<p>W wierszu Adama Mickiewicza <i>Do samotności</i> poruszono temat samotności jako zbawienego stanu, umożliwiającego oderwanie się od intensywnego, codziennego życia, samotności, która daje podmiotowi przestrzeń pozwalającą zagłębić się we własne wnętrze i myśli. Ten stan jest źródłem energii dla osoby mówiącej w wierszu i sprawia, że nie doświadcza ona negatywnych uczuć. Co więcej,</p>

	<p>do pogłębionego odczytania sensu utworu.</p>	<p>twierdzi nawet, że samotność jest jej żywiołem. Przyrównanie do wody, która w kontekście biblijnym jest symbolem oczyszczenia i życia, podkreśla wagę i znaczenie samotności dla podmiotu lirycznego. <u>Ten stan pozwala mu na podejście do swojego życia z dystansem, na chwilę spokoju, w której jedynym towarzyszem będą jego własne myśli. Podmiot uznaje, że los człowieka polega na wiecznym poszukiwaniu swojego miejsca w świecie, jednocześnie wie, że przeznaczone mu jest bycie samotnym.</u></p>
<p>polityczny</p>	<p>Dotyczy pozatekstowej rzeczywistości analizowanego dzieła literackiego, obejmuje informacje związane z funkcjonowaniem władzy, ustroju, relacje między władzą a obywatelem, wpływające na powstanie utworu literackiego, których przywołanie jest niezbędne do poszerzenia interpretacji utworu. Przy czym nie jest wymagana szczegółowa wiedza na temat ustrojów politycznych.</p>	<p>„Samotność to taka straszna trwoga” – takim cytatem można opisać <i>Rok 1984</i> George’a Orwella, <u>powieść, która powstała w wyniku krytyki systemu totalitarnego. Totalitaryzm jest najgorszym z systemów rządów, ponieważ podporządkowuje sobie obywateli. W literaturze często jest nazywany współczesną formą niewolnictwa. Jednostka w systemie totalitarnym zostaje pozbawiona swobody myśli i decydowania o sobie. W XX wieku ludzie zmagali się z faszyzmem, nazizmem i komunizmem. Rok 1984</u> został napisany pod wpływem doświadczeń George’a Orwella ze stalinizmem w czasie wojny domowej w Hiszpanii i jest literacką antyutopią. Winston Smith, bohater powieści, należy do totalitarnego społeczeństwa, zajmuje się propagandą i fałszowaniem informacji. Działa zgodnie z polityką Ministerstwa Prawdy, dopóki nie dopuści się pierwszej „myślbrodni”, a potem – następnych. Indywidualizm, prawda, przyjaźń, miłość są zakazane w Oceanii rządzonej przez Wielkiego Brata i karane torturami oraz śmiercią. Winston zaczyna się buntować, ponieważ pragnie sam podejmować decyzje. Dostrzega mechanizmy działania totalitaryzmu, ale nie może wygrać swojej samotnej walki z partią. Jest zrozpaczony. Ostatecznie zostaje zindoktrynowany i pokonany.</p>

społeczny	Dotyczy pozatekstowej rzeczywistości analizowanego dzieła literackiego, obejmuje zagadnienia dotyczące życia warstw, grup, środowisk społecznych, wpływające na powstanie utworu literackiego, których przywołanie jest niezbędne do pogłębionego odczytania utworu.	Samotnikiem, zmagającym się z trudną sytuacją życiową, jest także Rodion Romanowicz Raskolnikow, główny bohater powieści Fiodora Dostojewskiego <i>Zbrodnia i kara</i> . Ten dwudziestotrzyletni były student prawa, borykający się z problemami finansowymi, żyjący w skrajnym ubóstwie i samotności, aby przeżyć zastawia u lichwiarki swoje rzeczy. Nędza i brak perspektyw sprawiają, że Rodion alienuje się, unika ludzi, zamyka się w sobie, żyje w stanie wysokiego napięcia nerwowego bliskiego hipochondrii. <u>Niesprawiedliwość społeczna i zgnilizna moralna, które dostrzeżę bohater, wywołują bunt, bunt człowieka marzącego o lepszym życiu dla siebie, swojej rodziny, innych ludzi.</u> <u>Dostojewski doskonale odwzorowuje w swojej powieści problemy, z jakimi zmagali się mieszkańcy najuboższych dzielnic Petersburga – ludzie pochodzący z nizin społecznych, mający trudności z zaspokojeniem podstawowych potrzeb swoich i swoich rodzin. Pisarz wykazuje, że bieda, nędza, niesprawiedliwość społeczna oraz brak perspektyw na lepsze życie mogą popchnąć dumnego i wrażliwego człowieka do zbrodni.</u> To obserwacja skrajnej nędzy oraz doświadczenie biedy popchnęły Raskolnikowa do zbrodni i uczyniły człowiekiem głęboko nieszczęśliwym, przegranym, nieumiejącym samodzielnie odnaleźć swojej drogi życiowej.
-----------	--	---

Po przeanalizowaniu powyższych przykładów można stwierdzić, że kontekst warto wprowadzić jako element uzupełniający w akapicie poświęconym odczytaniu sensów:

- a) utworu załączonego do tematu wypracowania
- b) wybranej lektury obowiązkowej
- c) innego utworu literackiego
- d) problemu zawartego w temacie.

Co więcej, w jednym akapicie rozwinięcia pracy można przywołać różne konteksty (przykład: dwa konteksty w tym samym akapicie, poświęconym ukazaniu samotnej walki bohatera powieści George'a Orwella *Rok 1984* – biograficzny i polityczny). Należy pamiętać, aby treści kontekstowe (ich szczegółowość, obszerność) były podporządkowane odczytaniu sensów danego utworu, a nie – przytaczane jako informacje dodatkowe, dygresje, luźno powiązane z tekstem.

Umiejętność wykorzystania kontekstów w wypowiedzi pisemnej można kształtować, jeżeli zaproponuje się uczniom różne problemy do rozważenia w formie notatki lub wypracowania, niezwiązane bezpośrednio z formułą tematu, jaki pojawi się na egzaminie maturalnym. Przykładem pracy ukazującej właściwe wykorzystanie kontekstów niech będzie fragment wypracowania poświęconego rozważeniu problemu zasygnalizowanego przez tytuł tomu poetyckiego Czesława Miłosza *Ocalenie*. Uczniowie mieli rozważyć trafność opinii, że tytuł ten jest metaforą doświadczeń egzystencjalnych człowieka, na podstawie odczytania sensów dwóch wierszy z tego tomu. Oczywiście, wymagane było także przywołanie wybranych kontekstów.

Poniżej fragment takiego wypracowania.

<p>Wstęp Akapit 1.</p>	<p>O ocaleniu mówi się zwykle wtedy, gdy zagrożone było ludzkie życie. Ocalenie jest zatem słowem wprowadzającym nas w krąg spraw ostatecznych, związanych z egzystencją człowieka. Nie dziwi więc fakt, że Czesław Miłosz taki tytuł nadał tomowi swoich wierszy, opublikowanych w 1945 roku, w skład którego weszły utwory w większości powstałe w czasie II wojny światowej. Są one przecież wynikiem przeżyć koszmaru wojny i okupacji. Ale czy tylko o ocalenie fizyczne tu chodzi?</p>	<p>W akapicie 1. zdefiniowano pojęcie 'ocalenie', co pozwoliło na płynne przejście do tematu wypowiedzi oraz na wprowadzenie kontekstu historycznego niezbędnego do zwrócenia uwagi na znaczenie tytułu tomu (informacje o okolicznościach powstania tomu, a także o konsekwencjach wybuchu II wojny światowej dla tematyki poezji).</p>
<p>Akapit 2.</p>	<p>By w pełni zrozumieć sens owego tytułu, trzeba cofnąć się do roku 1930. Debiutował wtedy Czesław Miłosz, współzałożyciel grupy poetyckiej Żagary. Razem z innymi poetami kręgu wileńskiego Miłosz stał się wyrazicielem nastrojów katastroficznych w poezji. Myśl przewodnia katastrofizmu sprowadzała się do przeświadczenia, że kultura znajduje się w stanie kryzysu, jej podstawowym wartościom grozi unicestwienie, ponieważ materializacja życia paraliżuje rozwój duchowy człowieka. Zatem poetyka tych wierszy była zbiorem znaków wróżących zagładę.</p>	<p>W akapitach 2. i 3. funkcjonalnie wprowadzono konteksty historycznoliterackie (katastrofizm przedstawicieli grupy poetyckiej Żagary, katastrofizm apokalipsy spełnionej), aby zwrócić uwagę na przyczyny skażenia człowieka złem. Podkreślono, że zło jednak nie zniszczyło człowieka – dzięki ocalającej funkcji poezji, o której pisze Czesław Miłosz w wierszu <i>Przedmowa</i>. Na tej podstawie sformułowano wniosek o ocalającej funkcji poezji, o jej wartości moralnej.</p>
<p>Akapit 3.</p>	<p>Owe wspomniane lęki katastroficzne zapisane w poezji przedwojennej Miłosza II wojna światowa z metafizycznych zamieniła w historyczne. Katastrofa się dokonała, ale także dokonało się ocalenie. To słowo pojawia się w wierszu zamieszczonym w omawianym zbiorze. Jest to „Przedmowa”, w której padają słowa:</p>	<p>Dzięki przywołaniu kontekstów – historycznego</p>

<p>Akapit 4.</p>	<p>Czym jest poezja, która nie ocala//Narodów ani ludzi? A zatem zaczynamy pełniej i nie tylko na poziomie znaczeń dosłownych rozumieć ocalenie. Poeta dokonuje przewartościowania postawy katastroficznej i formułuje koncepcję poezji moralnej, która ocala wartości. Przyznaje, że późno pojął wybawczy cel poezji, ale bez owego celu poezja staje się urzędowym kłamstwem lub czytanką z panieńskiego pokoju.</p> <p>W myśl tego rozumowania należy stwierdzić, że sens tytułu zbioru poezji Czesław Miłosza „Ocalenie” będzie miał dla odbiorcy znaczenie metaforyczne, ponieważ poezja tworzona jest po to, by w chaos burzonego świata wprowadzać humanistyczny ład i porządek. Jak u Norwida piękno, jako kategoria estetyczna, otrzymuje wymiar moralny, tak u Miłosza ocalenie narodów i ludzi może nastąpić jedynie poprzez wskazanie wartości niezbywalnych dla duchowej natury człowieka.</p>	<p>i historycznoliterackiego – możliwe stało się przejście od znaczeń dosłownych do sensów ukrytych i odczytanie symboliki tytułu powojennego tomu Czesława Miłosza, jak również pokazanie źródeł postawy prezentowanej przez poetę, określonej w wierszu <i>Przedmowa</i>, zamieszczonym w zbiorze <i>Ocalenie</i>.</p> <p>Funkcjonalnie wykorzystany kontekst literacki (kategoria piękna jako wartości moralnej u Norwida). Dostrzeżenie analogii między pięknem jako wartością estetyczną w poezji Cypriana Norwida, mającym wymiar moralny, a wartościami poezji ocalającej Miłosza wpisuje tom Miłosza w tradycję romantycznej poezji i poety, w wyniku czego nadaje jej wymiar ponadczasowy.</p>
------------------	---	---

4. Konteksty dzieła literackiego – przykładowe ćwiczenia

Zestaw ćwiczeń 1.

Klasa III

Epoka: literatura wojny i okupacji

Twórca: Stanisław Baliński

Zagadnienie tematyczne: Poezja emigracyjna Stanisława Balińskiego

Poniższy zestaw ćwiczeń dotyczący wiersza Stanisława Balińskiego *O tamtej*³ pokazuje, jak kontekstowe czytanie dzieła literackiego pogłębia jego interpretację.

Krok 1. Wstępne rozpoznanie

Polecenie dla ucznia

Zanim przeczytamy wiersz, zastanówmy się nad tym, co nam może sugerować sam tytuł.

Komentarz dla nauczyciela

Uczniowie swobodnie przedstawiają swoje skojarzenia, oczekiwania wobec rodzaju, tematyki utworu. Odpowiedzi mogą się skupiać na kobiecie / dziewczynie, która nie jest – choć mogła być – bliską osobą podmiotowi lirycznemu.

Uczniowie mogą odwoływać się także do własnych doświadczeń życiowych – warto wtedy ich zapytać, czy o osobach, do których żywili uczucia, mówią bezosobowo. Dobrze byłoby, aby uczniowie na tym etapie tę bezosobowość zauważyli (użycie zaimka).

Tytuł także sugeruje, że utwór jest o „tamtej” – na niej skupi się podmiot liryczny.

To wstępne ćwiczenie ma obudzić zainteresowanie uczniów, „otworzyć na tekst wiersza”.

Krok 2. Głosowa interpretacja wiersza *O tamtej* w wykonaniu nauczyciela

Stanisław Baliński

O tamtej

Z tamtą było kapryśnie i było niepewnie,
Gdy prosiłeś o serce, drwiła z ciebie płochą,
A gdy chciałeś porzucić, wzywała cię rzewnie,
Trudno ją było lubić, trzeba było kochać.

³ O kontekstualnej interpretacji wiersza Balińskiego *O tamtej* zob. E. Jaskółowa, *Konsekwencje interpretacyjne kontekstowego czytania. Przykład utworu Stanisława Balińskiego „O tamtej...”, [w:] Czytanie tekstów kultury. Metodologia. Badania. Metodyka*, red. B. Myrdzik, I. Morawska, Lublin 2007.

Ta nigdy nie jest zmienna i nie jest powiewna,
Ma uśmiech pogodniejszy i słowa łaskawsze,
Możesz jej ufać wiernie, nie zdradzi – rzecz pewna,
A kiedy powie słowo, dotrzymuje zawsze.

Tamta mnie opuściła, tamtej nie ma ze mną,
Ta przyszła i uściskiem objęła serdecznie,
I chociaż mi z nią dobrze i chociaż bezpiecznie,
Za tamtą mi jest smutno, za tamtą mi ciemno...

Stanisław Baliński, *Peregrynacje. Poezje wybrane 1928–1981*, Warszawa 1982.

Krok 2. O czym jest wiersz? Rozmowa na temat utworu

- Konfrontacja oczekiwań wyrażonych przez uczniów na początku zajęć z tekstem wiersza.
- Rozmowa o problematyce, którą podejmuje wiersz.

Polecenie dla ucznia

O czym jest wiersz? Podkreśl fragmenty wiersza, które potwierdzają Twoje odczytanie utworu. Przeczytaj zaznaczone cytaty i uzasadnij swój wybór.

Komentarz dla nauczyciela

Jeśli analiza i interpretacja utworu nie zostaną poprzedzone informacjami kontekstowymi, uczniowie najczęściej zapewne stwierdzą, że tematem wiersza jest miłość. Miłość do kobiety, która opuściła mężczyznę: kobiety, za którą ten mężczyzna tęskni, o której nie może zapomnieć, chociaż inna kobieta obdarzyła go uczuciem trwałym, nieprzemijającym. Aby uzasadnić swoje odczytanie utworu, mogą wskazywać na:

- żeńskie zaimki adresatek wypowiedzi (*tamtej, tamtą, tą*);
- wyraźne skonstrastowanie *tamtej* (która *drwiła, była płocha*) z *tą* (która *nigdy nie jest zmienna, nie jest powiewna*);
- przeciwstawienie niepewności towarzyszącej przebywaniu z *tamtą* (gdy było *kapryśnie, niepewnie, A gdy chciałeś porzucić, wzywała cię rzewnie*), bezpieczeństwu życia z *tą* (która *ma uśmiech pogodniejszy i słowa łaskawsze, mi z nią dobrze, bezpiecznie*);
- opozycyjność sytuacji rozstania z *tamtą* (która *mnie opuściła, której nie ma ze mną*), wobec wierności tej (która *przyszła i uściskiem objęła serdecznie, kiedy powie słowo, dotrzymuje zawsze*);
- nacechowane emocjonalnie słownictwo wyrażające uczucia podmiotu lirycznego tęskniącego za *tamtą* (*Za tamtą mi jest smutno, za tamtą mi ciemno...*), chociaż z *tą* może tworzyć trwały związek (*I chociaż mi z nią dobrze i chociaż bezpiecznie*).

Krok 3. Podsumowanie pierwszej części lekcji

Odczytanie wiersza *O tamtej* jako utworu o miłości, rozstaniach, tęsknocie, nostalgii jest zatem w pełni uprawnione i wynika przede wszystkim z obserwacji samego tekstu. Tak ten wiersz został odczytany przez prof. Włodzimierza Boleckiego i zamieszczony w tomie poezji miłosnej *Snuć miłość... Polska poezja miłosna XV–XX wieku*.

Komentarz dla nauczyciela

Należy uczniom wyjaśnić, że interpretacja wiersza jest osobistym spotkaniem odbiorcy z tekstem i możliwe są różne jego odczytania. Każde inne odczytanie wymaga dodatkowych, pozatekstowych informacji.

Krok 4. Wprowadzenie kontekstu biograficznego autora

Polecenie dla ucznia

Przygotuj informacje na temat Stanisława Balińskiego.

Przykładowy materiał.

Stanisław Baliński (1899–1984) – polski poeta i dyplomata. Młodość spędził w Warszawie. Po ukończeniu studiów polonistycznych i muzycznych rozpoczął karierę dyplomatyczną: reprezentował II RP między innymi w Danii, Chinach, Brazylii i Persji (dzisiejszy Iran). Po wybuchu II wojny światowej wyjechał wraz z rządem do Rumunii, skąd udał się przez Paryż do Londynu. Mieszkał tam aż do śmierci (z przerwami na misje dyplomatyczne), podejmował pracę w Ministerstwie Informacji i Dokumentacji oraz w Ministerstwie Spraw Zagranicznych Rządu RP na uchodźstwie.

Na styl literacki Balińskiego wpłynęła fascynacja romantyzmem, ukształtowana przez lekturę i wzmocniona koligacjami rodzinnymi – poeta był wnukiem Antoniego Odyńca, przyjaciela Adama Mickiewicza, oraz dalekim krewnym Ludwiki Śniadeckiej, młodzieńczej miłości Juliusza Słowackiego. Jeszcze w czasie studiów, w 1920 roku, dołączył do jednej z najważniejszych grup literackich dwudziestolecia międzywojennego – Skamandra. Zadebiutował w Warszawie tomem *Wieczór na Wschodzie*, wydanym w 1928 roku. Kolejne ważne tomy – *Rzecz sumienia* (1942), *Tamten brzeg nocy* (1943), *Trzy poematy o Warszawie* (1945) – publikował już na emigracji.

Twórczość Balińskiego, w swoim czasie bardzo cenionego (jego pierwszy wojenny tom poetycki *Wielka podróż* z 1941 roku miał w tym samym roku aż cztery wydania!), popadła w zapomnienie, pozostawała przez kolejne lata w cieniu dokonań „wielkiej piątki” skamandrytów: Juliana Tuwima, Jana Lechonia, Antoniego Słonimskiego, Kazimierza Wierzyńskiego i Jarosława Iwaszkiewicza. Na przypomnienie i uwagę zasługują utwory Balińskiego dokumentujące dramat klęski wrześniowej, przede wszystkim upadku Warszawy, a także utrzymane w elegijnym tonie utwory tworzące osobisty pamiętnik emigranta ożywiającego w pamięci obraz utraconej ojczyzny, zwłaszcza Kresów Wschodnich.

Baliński – emigrant

Po wybuchu II wojny światowej, podobnie jak Baliński Polskę opuścili – w różnych okolicznościach, jako żołnierze bądź uchodźcy – także najbardziej znani skamandryci: Julian Tuwim, Jan Lechoń, Antoni Słonimski, Kazimierz Wierzyński. Bardzo szybko, bo jeszcze w 1939 roku, zaczęły się kształtować zręby polskiego życia kulturalnego w dwóch głównych ośrodkach – Paryżu i Londynie. W kolejnych latach literatura polska na emigracji skupiła się wokół dwóch czasopism: londyńskich „Wiadomości” redagowanych przez Mieczysława Grydzewskiego (pod takim tytułem reaktywował on wydawane w Polsce „Wiadomości

Literackie”, które były ważną trybuną twórczości skamandrytów) oraz paryskiej „Kultury” Jerzego Giedroycia. Baliński osiadł w Londynie, który wybrał ze względu na kontakty ze środowiskiem Skamandra, jak również z myślą o pracy dla rządu na uchodźstwie.

Na podstawie: <https://zpe.gov.pl>

Polecenie dla ucznia

Czy w tym materiale są informacje, które mogą pomóc w odczytaniu wiersza? Czego o autorze dowiadujemy się z tego materiału? Jaką hipotezę można sformułować na podstawie tego materiału?

Komentarz dla nauczyciela

Uczniowie mogą odpowiedzieć na powyższe pytania w sposób przedstawiony w tabeli⁴.

<p>Stanisław Baliński (1899–1984) – polski poeta i dyplomata. Młodość spędził w Warszawie. Po ukończeniu studiów polonistycznych i muzycznych rozpoczął karierę dyplomatyczną: reprezentował II RP między innymi w Danii, Chinach, Brazylii i Persji (dzisiejszy Iran). Po wybuchu II wojny światowej wyjechał wraz z rządem do Rumunii, skąd udał się przez Paryż do Londynu. Mieszkał tam aż do śmierci (z przerwami na misje dyplomatyczne), podejmował pracę w Ministerstwie Informacji i Dokumentacji oraz w Ministerstwie Spraw Zagranicznych Rządu RP na uchodźstwie.</p> <p>Na styl literacki Balińskiego wpłynęła fascynacja romantyzmem, ukształtowana przez lekturę i wzmocniona koligacjami rodzinnymi – poeta był wnukiem Antoniego Odyńca, przyjaciela Adama Mickiewicza, oraz dalekim krewnym Ludwiki Śniadeckiej, młodzieńczej miłości Juliusza Słowackiego. Jeszcze w czasie studiów, w 1920 roku, dołączył do jednej z najważniejszych grup literackich dwudziestolecia międzywojennego – Skamandra. Zadebiutował w Warszawie tomem <i>Wieczór na Wschodzie</i>, wydany w 1928 roku tomem. Kolejne ważne tomy – <i>Rzecz sumienia</i> (1942), <i>Tamten brzeg nocy</i> (1943), <i>Trzy poematy o Warszawie</i> (1945) – publikował już na emigracji.</p> <p>Twórczość Balińskiego, w swoim czasie bardzo cenionego (jego pierwszy wojenny tom poetycki <i>Wielka podróż</i> z 1941 roku miał w tym samym roku aż cztery wydania!), popadła w zapomnienie, pozostawała przez kolejne lata w cieniu dokonań „wielkiej piątki” skamandrytów: Tuwima, Lechonia, Słonimskiego, Wierzyńskiego i Iwaszkiewicza. Na przypomnienie i uwagę zasługują utwory Balińskiego dokumentujące dramat kłeski wrześniowej, przede wszystkim upadku Warszawy, a także utrzymane w elegijnym</p>	<p>Był dyplomata, czyli miał związki z polityką i rządem.</p> <p>Dopowiedzenie: jako członek rządu na uchodźstwie nie mógł wrócić do powojennej, komunistycznej Polski.</p> <p>Fascynacje romantyzmem.</p> <p>Emigrant.</p> <p>W poezji przywoływał utraconą ojczyznę oraz dramat Polski</p>
--	--

⁴ Znaczenie kolorów: żółty – działalność polityczna, zielony – związki z romantyzmem, różowy – tematyka wojenna w twórczości, niebieski – emigracja, czerwony – działalność kulturowa na emigracji.

<p>tonie utwory tworzące osobisty pamiętnik emigranta ożywającego w pamięci obraz utraconej ojczyzny, zwłaszcza Kresów Wschodnich.</p> <p>Baliński – emigrant Po wybuchu II wojny światowej, podobnie jak Baliński, Polskę opuścili – w różnych okolicznościach, jako żołnierze bądź uchodźcy – także najbardziej znani skamandryci: Julian Tuwim, Jan Lechoń, Antoni Słonimski, Kazimierz Wierzyński. Bardzo szybko, bo jeszcze w 1939 roku, zaczęły się kształtować zręby polskiego życia kulturalnego w dwóch głównych ośrodkach – Paryżu i Londynie. W kolejnych latach literatura polska na emigracji skupiła się wokół dwóch czasopism: londyńskich „Wiadomości” redagowanych przez Mieczysława Grydzewskiego (pod takim tytułem reaktywował on wydawane w Polsce „Wiadomości Literackie”, które były ważną trybuną twórczości skamandrytów) oraz paryskiej „Kultury” Jerzego Giedroycia. Baliński osiadł w Londynie, który wybrał ze względu na kontakty ze środowiskiem Skamandra, jak również z myślą o pracy dla rządu na uchodźstwie.</p>	<p>w czasie II wojny światowej.</p> <p>Emigrant.</p> <p>Aktywny w szerzeniu polskiej kultury.</p>
--	---

Wnioski, jakie mogą uczniowie wyciągnąć z analizy tego materiału, mogą być następujące:

- Stanisław Baliński był poetą, ale i osobą o dużej świadomości politycznej, pełnił przez całe życie funkcję dyplomaty, był związany z przedwojennym rządem polskim oraz z rządem na emigracji.
- Związek z rządem na emigracji stawiał go w kontrze do rządów komunistycznych w Polsce powojennej, tym samym poeta nie mógł wrócić do ojczyzny.
- W jego twórczości istotne są wiersze o tematyce patriotycznej, motyw utraconej ojczyzny, poetyckiej refleksji o przeszłości.

Należy uczniom zwrócić uwagę, że kontekst biograficzny poszerza wiedzę o autorze i jego twórczości, ale nie daje jednoznacznej wskazówki do innego odczytania utworu. Musimy zatem przywołać inne konteksty.

Krok 5. Wprowadzenie kontekstu historycznoliterackiego

Komentarz dla nauczyciela

Informujemy uczniów, że wiersz *O tamtej* pochodzi z tomu *Wielka podróż*, wydanego w Londynie w 1941 r. Ten tom składa się z dwóch części: *Do przyjaciół w podróży* i *Postój w Paryżu*. Polecamy uczniom wyszukanie informacji o tym tomie poezji. Poniżej przykładowy materiał, który uczniowie mają przeanalizować i na tej podstawie – sformułować wnioski.

Polecenie dla ucznia

Przygotuj informacje o tomie poezji *Wielka podróż* Stanisława Balińskiego.

Poniżej przykładowa informacja.

Wielka podróż to rodzaj otwarcia wojennej liryki Balińskiego. Ten tom wprowadza wszystkie najistotniejsze motywy i tendencje tematyczne.

Do przyjaciół w podróży to cykl, który otwiera tom i równocześnie daje literackie świadectwo – wymuszonych przez historię – podróży z północy na południe szlakiem polskich tułaczy i w XIX, i w XX w. Poetycki zapis wrześnieowego exodusu spleciony z dramatycznymi refleksjami, zdeterminowanymi przez konsekwencje przekraczania granic, tych państwowych oraz cezur tkwiących głęboko w świadomości tych, którzy dwadzieścia lat wcześniej cieszyli się z odzyskania państwowości. Ten cykl Baliński adresował do wygnańców takich jak on, dla nich zarysowywał zręby nowej, „romantycznej” mitologii narodowej, poprzez aktywizację własnej tradycji rodzinnej; po to przywoływał czytelne aluzje literackie, budujące sytuacje powtórzone (choćby w wierszu *W smutnym Rzymie* analogia między audiencją u Papieża a pamiętną sceną z drugiego aktu *Kordiana* Juliusza Słowackiego). Nie nasyciono tych wierszy łatwym optymizmem narodowego alertu, nie kreowały one również doraźnego heroizmu, ponieważ odwoływały się do wspólnoty przeżyć, nadziei, wątpliwości i samotności w obliczu historii dziejącej się tu i teraz.

Postój w Paryżu – drugi cykl *Wielkiej podróży* – wyrasta z tradycji Mickiewiczowego *Koncertu Jankiela*, z Lechoniowego *Karmazynowego poematu*. Rama liryczna, jak w *Panu Tadeuszu* (prolog, epilog), umożliwia ruch nie tylko w przestrzeni, lecz także w czasie, drogami, które wiodą po obszarach świadomości narodowej. Cykl jest swoistym spektaklem, kreującym syntezę historii Polaków w dziejach ich walki o odzyskanie niepodległości. Baliński przywołuje w wierszach drobne fakty, bibeloty, pamiątki, mechaniką asocjacyjną odtwarzające obrazy minione, tkwiące jednak głęboko w pamięci. *Biurko Mickiewicza*, *Lustro Szopena*, *Kalendarzyk z roku 1863*, *Afisz z „Wesela” z roku 1900*, *Pieśń roku 1905*, *Rozmaryn* – to kolejne, jedne z wielu wydarzeń przywołanych w zbiorze przez asocjacje zbudowane z synekdoch, które – choć są podróżą w poszukiwaniu straconego czasu – stają się również swoistą projekcją przyszłości, ponieważ budzą nadzieje wyrastające z wiary w siłę sprawczą poezji (zob. wiersz *Do poezji polskiej*).

Na podstawie: <http://www.edupedia.pl>

Komentarz:

Z przedstawionej informacji wynikają dwa główne wnioski:

1. Wszystkie utwory z tomu *Wielka podróż* odnoszą się do ojczyzny, tęsknoty za nią.
2. Utwory z tomu *Wielka podróż* nawiązują do tradycji romantycznej. Poeta świadomie wykorzystuje romantyczne motywy i cytaty, poetykę i formę wiersza, które pozwalają przywołać i zachować dawny świat, zburzony po wybuchu II wojny światowej.

Uwaga: Kontekst historycznoliteracki przybliży nas do innego odczytania wiersza Stanisława Balińskiego – jako wiersza o utraconej ojczyźnie. Aby potwierdzić to odczytanie, wróćmy do tekstu.

Krok 6. Wprowadzenie kontekstu literackiego

Polecenie dla ucznia

Wróćmy do obu materiałów, które wykorzystaliśmy przy omawianiu kontekstu biograficznego i historycznoliterackiego, oraz do wniosków, które z nich wypływają. Jednym z nich jest

obecność tradycji romantycznej w twórczości Stanisława Balińskiego. Poszukajcie cytatów, aluzji literackich, które o tej tradycji mogą świadczyć.

Komentarz dla nauczyciela

Uczniowie mogą wskazać ostatnią zwrotkę, która wyraża poczucie smutku, tęsknoty, nostalgii emigranta, emocjonalność przekazu. Taki sposób obrazowania stał się romantycznym wzorcem budowania nastroju i wyrażania tęsknoty za ojczyzną.

Można także wykorzystać / przypomnieć wiersz J. Słowackiego *Hymn* [Smutno mi, Boże], do którego frazy odnosi się bezpośrednio ostatnia zwrotka wiersza Balińskiego, i przeanalizować sposób poetyckiego obrazowania w obu utworach, w poszukiwaniu analogii między nimi.

Krok 7. Konwencja literacka

Podobną konwencję myślenia o kraju jako o ukochanej kobiecie zastosował Grzegorz Ciechowski w piosence *Nie pytaj o Polskę*, którą wykonywał jako Obywatel G.C. Praca nad tekstem może być podobna do tej, którą zastosowano przy omawianiu wiersza Balińskiego, z zastrzeżeniem że na początku rozważań nie podajemy uczniom tytułu utworu.

To nie karnawał,
Ale tańczyć chcę
I będę tańczył z nią po dzień.
To nie zabawa,
Ale bawię się
Bezsenne noce senne dni.
To nie kochanka,
Ale sypiam z nią
Choć śmieją ze mnie się i drwią.
Taka zmęczona
I pijana wciąż
Dlatego nie
Nie pytaj mnie.
Nie pytaj mnie, dlaczego jestem z nią,
Nie pytaj mnie, dlaczego z inną nie,
Nie pytaj mnie, dlaczego myślę że,
Że nie ma dla mnie innych miejsc.
Nie pytaj mnie, co ciągle widzę w niej,
Nie pytaj mnie, dlaczego w innej nie,
Nie pytaj mnie, dlaczego ciągle chcę,
Zasypiać w niej i budzić się.
Te brudne dworce
Gdzie spotykam ją,
Te tłumy które cicho klną,
Ten pijak który mruczy coś przez sen
Że PÓKI MY ŻYJEMY ona żyje też.
Nie pytaj mnie,
Nie pytaj mnie,
Co widzę w niej.

Nie pytaj mnie, co ciągle widzę w niej,
Nie pytaj mnie, dlaczego w innej nie,
Nie pytaj mnie, dlaczego ciągle chcę,
Zasypiać w niej i budzić się.
Nie pytaj mnie dlaczego jestem z nią
Nie pytaj mnie dlaczego z inną nie
Nie pytaj mnie dlaczego myślę że
Że nie ma dla mnie innych miejsc
Nie pytaj mnie, dlaczego jestem z nią,
Nie pytaj mnie, dlaczego z inną nie,
Nie pytaj mnie, dlaczego myślę że,
Że nie ma dla mnie innych miejsc.
Nie pytaj mnie, co ciągle widzę w niej,
Nie pytaj mnie, dlaczego w innej nie,
Nie pytaj mnie, dlaczego ciągle chcę,
Zasypiać w niej i budzić się.
Nie pytaj
Nie pytaj
Nie pytaj
Nie pytaj
Nie pytaj, dlaczego jestem z nią,
Nie pytaj, dlaczego z inną nie.
Nie pytaj, co ciągle widzę w niej,
Nie pytaj, dlaczego w innej nie.
Nie pytaj, co ciągle widzę w niej,
Nie pytaj, dlaczego w innej nie.

Na podstawie: LyricFind

Zestaw ćwiczeń 2.

Klasa II

Epoka: romantyzm

Twórca: Adam Mickiewicz

Zagadnienie tematyczne: *Romantyczność* jako utwór programowy, kluczowy do rozumienia epoki romantyzmu

Adam Mickiewicz

Romantyczność

Methinks, I see... Where?

- In my mind's eyes.

Shakespeare

Zdaje mi się, że widzę... gdzie?

Przed oczyma duszy mojej.

Słuchaj, dziewczeczko!

– Ona nie słucha –

To dzień biały! to miasteczko!

Przy tobie nie ma żywego ducha.

Co tam wkoło siebie chwytasz?

Kogo wołasz, z kim się witasz?

– Ona nie słucha. –

To jak martwa opoka

Nie zwróci w stronę oka,

To strzela wkoło oczyma,

To się łzami zaleje;

Coś niby chwyta, coś niby trzyma;

Rozplacze się i zaśmieje.

„Tyżeś to w nocy? To ty, Jasieńku!

Ach! i po śmierci kocha!

Tutaj, tutaj, pomaleńku,

Czasem usłyszysz macocha!

Niech sobie słyszy, już nie ma ciebie!

Już po twoim pogrzebie!

Ty już umarłeś? Ach! ja się boję!

Czego się boję mego Jasieńka?

Ach, to on! lica twoje, oczki twoje!

Twoja biała sukienka!

I sam ty biały jak chusta,

Zimny, jakie zimne dłonie!

Tutaj połóż, tu na łonie,

Przyciśnij mnie, do ust usta!

Ach, jak tam zimno musi być w grobie!
Umarłeś! tak, dwa lata!
Weź mię, ja umrę przy tobie,
Nie lubię świata.

Źle mnie w złych ludzi tłumie,
Płaczę, a oni szydzą;
Mówię, nikt nie rozumie;
Widzę, oni nie widzą!

Śród dnia przyjdź kiedy... To może we śnie?
Nie, nie... trzymam ciebie w ręku.
Gdzie znikasz, gdzie, mój Jasieńku!
Jeszcze wcześniej, jeszcze wcześniej!

Mój Boże! kur się odzywa,
Zorza błyska w okienku.
Gdzie znikłeś? ach! stój, Jasieńku!
Ja nieszczęśliwa”.

Tak się dziewczyna z kochankiem pieści,
Bieży za nim, krzyczy, pada;
Na ten upadek, na głos boleści
Skupia się ludzi gromada.

„Mówcie pacierze! – krzyczy prostota –
Tu jego dusza być musi.
Jasio być musi przy swej Karusi,
On ją kochał za żywota!”

I ja to słyszę, i ja tak wierzę,
Płaczę i mówię pacierze.
„Słuchaj, dziewczeczko!” – krzyknie śród zgielku
Starzec, i na lud zawoła:
„Ufajcie memu oku i szkiełku,
Nic tu nie widzę dokoła.

Duchy karczemnej tworem gawiedzi,
W głupstwa wywarzone kuźni.
Dziewczyna duby smalone bredzi,
A gmin rozumowi bluźni”.

„Dziewczyna czuje – odpowiadam skromnie –
A gawieź wierzy głęboko;
Czucie i wiara silniej mówi do mnie
Niż mędrca szkiełko i oko.

Martwe znasz prawdy, nieznanne dla ludu,
Widzisz świat w proszku, w każdej gwiazd iskierce.
Nie znasz prawd żywych, nie obaczysz cudu!
Miej serce i patrzaj w serce!"

Adam Mickiewicz, *Romantyczność*, [w:] tegoż, *Wiersze*, Warszawa 1957.

Wprowadzenie do kontekstowego odczytania utworu

Polecenia dla ucznia:

- 1) Przeczytaj uważnie utwór Adama Mickiewicza *Romantyczność*. Zwróć uwagę na tytuł. Zapisz skojarzenia wiążące się z tytułem.
- 2) Przypomnij cechy gatunkowe ballady, wyodrębnij w utworze elementy charakterystyczne dla tego gatunku.
- 3) Określ czas i miejsce, w którym rozgrywają się wydarzenia ukazane w utworze.
- 4) Wymień bohaterów i zwróć uwagę na ich wypowiedzi. Sformułuj wniosek, biorąc pod uwagę język, którym posługują się bohaterowie.
- 5) Podaj jak najwięcej informacji na temat Karusi – bohaterki ballady i sformułuj wnioski:
 - a. Zwróć uwagę na sytuację, w której się znalazła, na jej zachowanie i przyczyny takiego zachowania.
 - b. Określ doznania i przeżycia dziewczyny. Skonfrontuj je z rzeczywistością otaczającą bohaterkę. Zwróć uwagę na to, jak reagują ludzie na zachowanie dziewczyny i jakie emocje wywołuje w niej ta reakcja.
 - c. Określ charakterystyczne cechy Karusi.

Kontekstowe czytanie utworu

Kontekst	Zadania
historycznoliteracki	1) Przeanalizuj wypowiedzi bohaterów ballady – starca i narratora. Wyciągnij wnioski: <ol style="list-style-type: none"> a. Zwróć uwagę na to, jaką postawę prezentuje starzec wobec zachowania dziewczyny, jakimi słowami określa jej zachowanie, dlaczego krytykuje dziewczynę. b. Zwróć uwagę na to, jaką postawę prezentuje narrator wobec zachowania Karusi, jakimi słowami określa jej zachowanie, dlaczego staje w jej obronie. c. Zastanów się nad tym, jakich opozycyjnych postaw dotyczy polemika starca i narratora. d. Zastanów się nad tym, do jakich faktów historycznoliterackich nawiązuje Adam Mickiewicz w tym utworze.
filozoficzny	1) Przypomnij poglądy filozoficzne rozwijające się w oświeceniu. 2) Wyjaśnij, co było najważniejsze w poznaniu rzeczywistości dla przedstawicieli różnych prądów filozoficznych oświecenia. 3) Zwróć uwagę na wypowiedzi starca. Rozważ: <ol style="list-style-type: none"> a. Jakie źródła poznania rzeczywistości uznaje on za prawdziwe?

	<p>b. Czego symbolami są <i>szkiełko i oko</i>?</p> <p>c. Sformułuj wniosek, odpowiedz na pytanie: jaką postawę / pogląd filozoficzny reprezentuje starzec?</p> <p>4) Określ postawę wobec rzeczywistości przyjętą przez narratora / świadka wydarzeń opisywanych w balladzie. Odpowiedz na pytania:</p> <p>a. Czym różni się postawa narratora od postawy starca?</p> <p>b. Czego dotyczy opozycja wskazana przez narratora: <i>prawdy martwe</i> i <i>prawdy żywe</i>?</p> <p>c. Jakie źródło poznania rzeczywistości wskazuje narrator?</p> <p>d. Jaki światopogląd przeciwstawia on postawie starca?</p>
kulturowy	<p>1) Zwróć uwagę na to, kto prezentuje w wierszu romantyczną postawę poety? Jakie są źródła kulturowe romantycznego idealizmu? Zwróć uwagę na wierzenia ludowe.</p>
literacki	<p>1) Przypomnij cechy dramatu szekspirowskiego i tematy podejmowane przez Williama Szekspira. Zwróć uwagę na sposób prezentowania rzeczywistości w utworach dramaturga oraz na postaci obecne w tekstach. Zinterpretuj motto, którym poprzedził Mickiewicz balladę, i wyjaśnij jego związek ze sposobem ukazania rzeczywistości, w której funkcjonuje bohaterka ballady, oraz ze światopoglądem prezentowanym w utworze.</p> <p>2) Odszukaj i przeczytaj <i>Sen Marysi</i> Julina Ursyna Niemcewicza, wyszukaj informacje na temat <i>Pieśni Osjana</i>. Zastanów się nad związkami, które można dostrzec między balladą Adama Mickiewicza a wymienionymi utworami.</p> <p>3) Zastanów się nad tym, jakie związki można dostrzec między balladą <i>Romantyczność</i> Adama Mickiewicza a balladą <i>Król olch</i> Johanna Wolfganga Goethego.</p> <p>4) Przeczytaj <i>Ballady i romanse</i> Władysława Broniewskiego. Zastanów się nad tym, co łączy bohaterki obydwu utworów.</p>
mitologiczny	<p>1) Wybór postawy życiowej podyktowanej prezentowanym światopoglądem pojawia się w literaturze od dawna. Zastanów się nad tym:</p> <p>a. Gdzie ma źródło topos konfliktu między racjonalizmem a idealizmem?</p> <p>b. W którym micie ukazano taki konflikt?</p> <p>c. Jakie były skutki przyjęcia postawy racjonalnej, a jakie – idealistycznej przez bohaterów tego mitu?</p>

Analogiczne ćwiczenia można przygotować z myślą o planowaniu kontekstowego czytania tekstu literackiego. Należy tylko pamiętać, że konteksty powinny służyć pogłębieniu odczytania konkretnego utworu literackiego, poszerzeniu interpretacji dzieła. Różne utwory literackie wymagają wykorzystania różnych kontekstów. Na zajęciach lekcyjnych można uwzględnić wszystkie konteksty lub te, które są niezbędne dla zrozumienia sensu dzieła.

Przykładowo – odczytanie:

- cyklu poetyckiego *Treny* Jana Kochanowskiego wymaga wprowadzenia kontekstu biograficznego, mitologicznego, filozoficznego oraz religijnego
- dramatu *Makbet* Williama Szekspira wymaga wprowadzenia kontekstu historycznoliterackiego, historycznego oraz egzystencjalnego
- powieści *Inny świat* Gustawa Herlinga-Grudzińskiego wymaga wprowadzenia kontekstu historycznego, politycznego oraz egzystencjalnego
- wiersza *Apollo i Marsjasz* Zbigniewa Herberta wymaga wprowadzenia kontekstu mitologicznego.

Bibliografia

- Bobiński W., *Konteksty kulturowe w dydaktyce literatury*, [w:] *Polonista w szkole. Podstawy kształcenia nauczyciela polonisty*, red. A. Janus-Sitarz, Kraków 2006.
- Bortnowski S., *Konteksty dzieła literackiego*, Warszawa 1991.
- *Czytanie tekstów kultury. Metodologia. Badania. Metodyka*, red. B. Myrdzik, I. Morawska, Lublin 2007.
- Kaniewski J., *Kontekst jako możliwość. O szkolnym odbiorze „Herostratesa” Jana Lechonia*, [w:] *Konteksty polonistycznej edukacji*, red. M. Kwiatkowska-Ratajczak i S. Wysłouch, Poznań 1998, s. 191–201.
- *Literatura polska w szkole średniej*, red. S. Grzeszczuk, Warszawa 1990.
- Głowiński M., *Szkolna historia literatury: wprowadzenie w tradycję*, [w:] *Olimpiada Literatury i Języka Polskiego*, red. B. Chrzęstowska i T. Kostkiewiczowa, Warszawa 1980, s. 102.
- *Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła ponadpodstawowa: 4-letnie liceum, 5-letnie technikum. Język polski*, MEN, Warszawa 2018.
- Sławiński J., *O problemach „sztuki interpretacji”*, [w:] *Liryka polska. Interpretacje*, red. J. Prokop, J. Sławiński, Kraków 1966.
- *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław 1998.
- *Zadania do lektury dla klasy II szkoły średniej*, red. T. Patrzalek, G. Wichary, Warszawa 1992.